

ניכור בחינוך והחינוך לניכור

סמי ארגון

ניכור וחינוך הם זיווג שיכול לעורר שאלות ותהיות. ואכן, המאמר שלפנינו יביא קשרים חשובים וסבוכים ביניהם, בעבר ובהווה, אך יציג השגות והצעות להתרתם האפשרית.

מבוא

הבין-אישי או החברתי גוברים. הקונפליקט הזה מונע מהכללות כמו: "אם הוא כזה.. אזי הוא גם כך וכך...", והוא גם מניע אותן. מכל מקום, אין ספק שהניכור קדום, אוניברסלי ובעל צורות שונות בכל החברות ובכל העידנים. איש הדת קלווין, בן המאה השש עשרה, ראה את האדם כמנוכר מאלוהים מקדמת דנא, לפחות מאז שחטא את חטאו הקדמון, והגל בן המאה השמונה עשרה החריף את הגישה הזו בהתייחסו להיסטוריה האנושית כהיסטוריה של ניכור. אין תמה, שלא נפקד מקומו גם בהיסטוריית הלימוד.

על כל פנים, כיום מדובר על ניכור של חברת ההמונים, הניכור הגזעי והניכור הבין-דורי. על אלה יש להוסיף את הניכור ההורי, הנדון היום במסדרונות המשפט והרווחה, אולי גם את הניכור של האוהבים-לשעבר – נושאים שראויים לעיון נפרד, או הנידוי ברשת, שמן הדין להתייחס אליו במאמר זה, המתמקד בניכור כפי שבא לידי ביטוי במערכות החינוך.

הניכור שבחינוך

ההיסטוריה האנושית אכן רוויה בתופעות של ניכור מעשי בתוך מערכות החינוך השונות, והבולטות שבהן היא שיטת הנומרוס קלאוסוס ("מספר סגור"). היינו, מיון וסינון תלמידים על רקע דתי-גזעי, מגדרי או אליטיסטי כתוצאה ממספר מקומות מוגבל. גרסתה החריפה של שיטה זו היא הנומרוס נולוס ("מ' אפס"). היינו הדרה טוטלית, דחייה של אוכלוסיה מסוימת, שנותרת מנוכרת לגמרי. אולי אפשר להתייחס בהבנה לסינון טכני או מתחייב, או אף לאליטיסטי, גם אם הגישה השוויונית אין דעתה נוחה ממנו, אך הדעת מתקשה לסבול כל סינון על רקע אחר.

הדרת נשים: הניכור הראשון לענייננו, מוצאו כנראה בהדרת נשים ודחיקתן מכל חינוך ולימוד שלא בביתן (ארגון, 2011). דחייתן ממוסדות אלה רווחה לאורך כל ההיסטוריה במשך כ-3800 שנה. החל כנראה בבתי הספר הראשונים שהקים מלך שומרי ב-2090 לפנה"ס שכונו "בתי הלוחות", והיו מיועדים לבנים בלבד. עבור בהדרת מגימנסיוני יוון, שדגלו בתרבות גוף-נפש ושילבו חינוך ספורט עם חינוך רוחני-מוזיקלי. מראש היה הגימנסיון מיועד לבנים בלבד שהרי כשמו כן היה – מקורו במילה ג'מנוס שפירושה "עירום", או במשמעות הרחבה יותר "תרגיל שלמענו מתערטלים", תרגיל שכמובן אינו מיועד לנערות. הן נודו מרוב האסכולות שהוקמו, ורק יחידי מעלה קיבלו נשים, כמו פיתגורס (שכונה גם הפילוסוף הפמיניסטי) ומאוחר יותר אפלטון, שחינכו עשרות פילוסופיות ומתמטיקאיות. כאן המקום לציין, כי לפני עליית הנצרות, הקימו נשים משכילות מתחומים אלה מוסדות לימוד לנשים, שהורכו עם בוא הנצרות המתנכרת. כך למשל הקימה היפטיה המלומדת מהאסכולה הנאו-אפלטונית מרכז אקדמי מחקרי באלכסנדריה. היא נרצחה בשנת 415 על ידי המון נוצרי מוסת שהאמין כי מחקר גובלים בעבודת אלילים. בחשכת ימי הביניים צומצמו לימודי נשים למינימום והוגבלו למנזרים ספורים. באותם ימים הוקמו בעולם המוסלמי המדרסות שגם מהן הודרו הנשים. כמו כן הן הורחקו לגמרי מן האוניברסיטאות הראשונות שקמו בבולוניה ובשאר ערים, וזו

אין ספק שתופעת הניכור עתיקת יומין היא כימות האדם. אולם המילה ניכור, חדשה יחסית בלקסיקון העברי. אמנם ניתן למצוא את פעליה לאורך המקרא: מיוסף המתנכר לאחיו, ואולי עד להתנכרותה של אשת ירבעם בבואה לאחיה הנביא (מלכים א יד). אך את שם הפעולה הזה, כמו גם את הדרה, אחת מנרדפיו, ניתן למצוא רק במילוני שנות האלפיים של אבן-שושן. האם עיכוב לשוני זה יכול להעיד על התפשטותה של התופעה בעולם המודרני? או שהמודעות לה רק הלכה וגברה? או שניהם. ואפשר, כפי שעולה משמו של המאמר, שהתופעה הזו אף קיימת במערכת החינוך, כלפיה יש רגישות מיוחדת, בשל הציפייה שתהיה מקבלת, ליברלית, שוויונית. כך למשל, בארץ הושעתה מנהלת בית ספר, משום שסירבה לקבל לכיתה א ילדים מבני עדה מסוימת. כבר היו דברים מעולם: כבר היו בעבר, כפי שנראה בהמשך, תופעות ניכור כאלה ואחרות, עגומות יותר, אך כיום נראה שהביקורת עליהן בולטת.

ניכור הוא מצב אנושי של יחס אדיש או שלילי לזולת, שהופכו בלתי רצוי, לא קביל, לא שייך. מחקר שדה עדכני, שתיעד לאחרונה (Kim, 2012), את שיטות הניכור וההימנעות של נוסעי תחבורה ציבורית בארה"ב, גילה שפע של התנהגויות כאלה: מהססת קשר עין, הצצה מבעד לחלון או העמדת פני ישר, ועד הנחת תיק על המושב עם צידוק שקרי גם או בלעדיו. ניכור אכן רב פנים הוא: החל אולי באדישות, בזרות קלה של התעלמות-הסתייגות, דרך התכחשות מופגנת ועד ניכור כבד של התנכלות-התעמרות בואכה עימות, מאבק, בחלק מביטוייו הוא מלווה ברמת טינה או שנאה כלשהי, סמויה או גלויה; ניזון ומונע ברובו מדעות קדומות והכללות, כפי שנראה להלן.

הניכור היה והנו חלק מן ההוויה האנושית-האישית והקבוצתית כאחד. מעיון בתולדות הנושא עולה כי הוא העסיק מספר ניכר של פסיכולוגים, סוציולוגים ופילוסופים, ואולי לא מפתיע שהיה זה מרקס שהטביע חותמו עליו. **בכתבי היד הכלכליים פילוסופיים** (1844) שלו, שבו הונחו יסודות ביקורת על החברה הבורגנית, הוא טוען שתופעת הניכור היא-היא שמאפיינת את החברה הקפיטליסטית מאז המהפכה התעשייתית: ניכור האדם מעבודתו ותוצרתו, מטבעו וזהותו האוטנטית וניכור מזולתו. זאת משום שאופי העבודה המודרנית שהיא מתחלקת אי-פה אי-שם למקטעים מתישים, לעתים עד ייאוש ואבדן. ביטוי דרמטי לכך נותן צ' צ'פלין בסרטו הקלסי **זמנים מודרניים** (1936), שבו מאבד הגיבור את שפיות דעתו ומאושפז במחלקה פסיכיאטרית בשל הקצב הרצחני של העבודה על קו הייצור. באופן אסוציאטיבי אפשר להעיר כי גם בתי הספר הושו לא פעם לבתי חרושת. את אחד מנדבכיו המרכזיים של הניכור, מעבר לזה הכלכלי, תרם הסוציולוג אולפורט, בספרו **טבעה של הדעה הקדומה** (1954). דעה כזו היא היבט המורכב מאמונה ויחס שליליים, בדרך כלל כלפי אדם או כלפי קבוצה. אלה עשויים להתבטא על פי סולם שנקרא על שמו: מגיבוי לשוני, דרך הימנעות ואפליה ועד אלימות, כאשר הניכור או הקונפליקט

שבפאריס אף טרחה להוציא ב-1202 צו מיוחד האוסר עליהן ללמוד רפואה בחיקה. רק ב-1821 פתחה אוניברסיטת קולומביה את שעריה לנשים (בקורסיה ההיתר הוקדם ב-400 שנה). עם זאת, בניגוד לנצרות הקתולית, במסגרת הרפורמציה של לותר במאה השש עשרה עלתה דרישה להקים בתי ספר חינוך לשני המינים בפיקוח המדינה, אולם חוק חינוך חובה לכולם חוקק בפרוסיה ובצרפת כ-200 שנה מאוחר יותר. מכל מקום, הדרך לחינוך מעורב מתקדם נסללה אך לאט.

אף היהדות שדגלה אמנם בלימוד והגות, הותירה במשך דורות רבים את בנותיה אנלפבתיות, מלבד בודדות ככוריה ומרים היהודייה. הן הודרו מכל הישיבות ומרכזי הלימוד מבחינת "כל המלמד בתו תורה כאילו מלמדה תפלות", כדברי רבי אלעזר (סוטה, ג 4). אף הרמב"ם, גדול מורי הנבוכים, כתב באמצע תור הזהב, דברים ברוח זו, ועוד הוסיף דברי צידוק שמביכים בימינו. בכל אופן, חינוך בנות התקבל בארצנו בסוף המאה התשע עשרה, עם הקמת בית הספר העברי המעורב הראשון ביפו. הדרת נשים כיום נדירה, אך מתקיימת עדיין במספר מקומות חשובים. אנו יכולים להתגאות שהפכנו לעולם ולאומה שבהם הנשים הן שנושאות את דגל ההוראה מגן ועד סוף תיכון; אנו יכולים להיות גאים בכך שמספר הסטודנטיות עולה כיום על מספר הסטודנטים ברפואה, למשל, ובמקצועות אחרים. מהדרת נשים בעבר אפשר היום לדבר על האדרת נשים, אם לאמץ את לשונו של ז'בוטינסקי, וכן על העצמת כוחן הטוב.

הדרה על רקע דתי-אתני: הדרישה להפעלת הנומרוס-נולוס כלפי המיעוט היהודי באירופה התחזקה במיוחד לאחר מתן האמנציפציה, היינו השוואת זכויותיהם לבני סביבתם, בעקבות המהפכה הצרפתית. דרישה זו רכבה על גלי אנטישמיות שניזונו מקנאה, תחרות ותעמולת שנאה. היא נדחתה ברוב המקומות, אך נתקבלה בחלקם. זאת על ידי השתתפות גרסתה הקלה תחילה, שנפוצה בעיקר במזרח אירופה, במאות התשע עשרה והעשרים. ברוסיה הונהגה מגבלה זו ב-1887 ונקבע כי שיעור היהודים בתיכון ובאוניברסיטאות לא יעלה על 10% ב"תחום המושב" מכלל תלמידי המוסד, ועל אחוז בערים הגדולות. הגבלה זו בוטלה במהפכה הרוסית, אך שבה לאחר מלחמת העולם השנייה עם עליית גל האנטישמיות, ואף שלא הייתה רשמית היא נאכפה על ידי ה-ק.ג.ב ושיטותיו האיומות. גם בפולין, הונגריה ורומניה (שלא להזכיר את גרמניה) נחקקה מגבלה זו בשנות העשרים של המאה שעברה, ואף החמירה עם גלי אנטישמיות גואים. ברומניה למשל, סולקו לא רק התלמידים, אלא גם המלמדים והמרצים היהודים. יש לציין, כי אפילו בארה"ב יהודים הודרו בהתחלה ממוסדות ההשכלה הגבוהה. הדבר קרה בעיקר בניו אינגלנד דווקא, למרות שהאזור נחשב כמרכז הליברליזם האמריקאי ומקום מפלטם של המהגרים הראשונים, הפרוטסטנטים, שהם עצמם ברחו לעולם החדש בשל רדיפות דת. בתקופת שפל האפרטהייד (ההפרדה) בדרום אפריקה, חוקק בין יתר החוקים "חוק חינוך הבנטו, 1953", שקבע את בידודם האקדמי, לצד זה החברתי, ואת רמת הלימוד הנמוכה שלה היו זכאים השחורים. הם זכו לחירותם רק בעקבות מאבק אלים וחרם עולמי לאחר כיובל, וכחמש שנים לאחר שזכה לה המיעוט האסיאתי שם.

ההפרדה בארה"ב בין שחורים ללבנים במערכת החינוך על כל רמותיה, הייתה חלק ממדיניות הפרדה גזעית כוללת. מדיניות זו אומצה במדינות מסוימות בעיקר בדרום, והושתתה על חוקי הפרדה מקומיים, למרות חוק ביטול העבדות ושוויון זכויות שנתקבל ב-1865 לאחר מלחמת האזרחים; ולאחר שב-1954 בית המשפט העליון אסר על אפליה גזעית בבתי הספר. חוק זה נאכף בכוח פדרלי שנשלח לארקנסו שלוש שנים לאחר מכן על ידי הנשיא אייזנהאור, ותמונת חייל המלווה תלמידה שחורה לבית ספר תיכון מעורב, הפכה לצילום היסטורי. חוקי ההפרדה בוטלו לבסוף רק לקראת שנות השישים, לאחר המחאה הציבורית שבראשה עמד הכומר קינג, בעקבות מעצרה של רוזה פארקס תופרת שחורה ממונטגומרי, אשר התיישבה במופגן

במושב אוטובוס שנועד "ללבנים בלבד" בהתאם לאפליה בנסיעות. לימים (2006), יאמר הכומר ג'סי ג'קסון בהספד ביום השנה למותה: "היא נותרה לשבת כדי שאנו נוכל להזדקף". אכן, כיום, נידי ופליה גזעית-אתנית-דתית עדיין קיימים בעולמנו במידה זו או אחרת, אך הם מפוקחים יותר, וגם שקופים וחשופים בדרך כלל לדעת קהל מפוכח יותר.

החינוך לניכור

למרכה הצער התקיים ועדיין מתקיים חינוך ישיר לניכור במקומות ובזמנים שונים בעולם: לא רק התנכרות בפועל אלא הטפה לניכור האחר. תלמידי בתי הספר באיראן, למשל, נדרשים מדי בוקר לצעוק במסדר: "מוות לישראל, מוות לאמריקה, תחי הרפובליקה האסלאמית" (מתוך כתבתה של קרן בר-לב במגזין MAKO באינטרנט). גם אם המשטר שם עושה הבחנה ברורה בין יהודי איראן לציונים, זו בפירוש שטיפת מוח פוליטית לשנאה ולניכור מטעם מערכת חינוך. לעתים, כאשר אוהב הופך לאויב, יש להפכו לשונה ולשנוא: לשם כך מעכירים את דמותו, את התנהגותו ובמקרה החריף יותר - עושים דה-לגיטימציה לקיומו, לצד הידור עצמי. ברייך השלישי עשו זאת למכביר. הסופר מורהאז בספרו **ברלין במלחמה**, מצטט את אחד מתלמידי התקופה: "המראה סיפר לנו שוב כמה טובים אנו, הגרמנים. השגנו כה הרבה ונשיג עוד יותר... אך יש דבר אחד שאיננו יכולים לעשות: איננו יכולים לשנוא. אין בנו שנאה כלפי אנגליה. לכן עלינו ללמוד איך לשנוא" (עמ' 83). גם הסופרת הצרפתייה רוניי, נוגעת בתחומים דומים, בספרה **המפתח של שרה**. "היהודים הם אויבי המדינה, כך סיפרו לנו כל השנים", שמה דברי עדות בפיה של יהודייה ניצולת ממשל וישי (עמ' 83). ובמקום אחר, היא מתארת את יומה הראשון של שרה, הגיבורה, בבית ספרה עם הטלאי הצהוב: "עיני כולם נישאו אליה... אחר ראתה ילדות נוספות עם הטלאי. ונגרעה... [אך] אלה שהיו פעם חברות שלך, הצביעו עליה עכשיו" (שם, 60). כששאלה את אביה "מדוע שונאים אותנו היהודים?", ענה לה בהיסוס: "הם חושבים שאנו שונים. אז הם פוחדים מאיתנו" (שם, 102). אכן, ילדי אירופה בעיקר, חונכו ולמדו במשך דורות על פני דורות, להצביע על היהודי כאשם בכל התחלואים האפשריים. כידוע היהודי הפך לשעיר לעזאזל.

המתנכר והמנוכר - ולשם מה הניכור?

היחס הדו-סטרי בין המתנכר למנוכר, הוא אינטראקציה אנושית מאלפת ומעניינת שיכולה אולי לעלות דימוי של שני מתגוששים כשהאחד במשקל כבד, השני - קל. בעוד הראשון פועל אולי בעוונות כלשהי, השני - הסביל והסובל, מנסה להתחמק; לעניינו, מנסה על פי רוב המנוכר לצמצם את תחושת אי השייכות והניכור בהתמודדות כלשהי, בהשבת ניכור-שערה או בווייתור, בכניעה, או אף בהזדהות עם התוקפן/המתנכר. על יוסף הרואה ומכיר את אחיו, נכתב: "ויתנכר אליהם וידבר אתם קשות". ואילו הם שלא הכירוהו מנסים לרכנן, לפייסו: "כנים אנחנו. לא היו עבדיך מרגלים" (בראשית מב ז, יב). היהודים, לדוגמה, ניסו בארצות הניכר להתערות בחברה המתנכרת, תוך שמירה על זהותם הדתית. "הייה יהודי בביתך ו... בצאתך", היו שמצאו כך את הפשרה. אך רבים שלא יכלו - התבללו, התנצרו או מתו על קידוש השם. תופעות דומות של כיפוף ראשו של המנוכר בחברה מתנכרת, רואים אנו למכביר בחברות הגירה למיניהן. יתר על כן, מתחדדת בקרבן תחושת הניכור הבין-דורי שרמזנו עליו. שכן, ילדי מהגרים יתנכרו לשפת אמם, למנהגי הוריהם ותרבותם, כדי להשתלב, להתקבל לחברה החדשה. בד-בבד עליהם להתמודד עם התנכרותה האפשרית של קבוצת השווים שלהם, ועם דעותיהם הקדומות.

וככלל, אם ניכנס לעובי הקורה שיש לניכור בחיינו, איננו יכולים שלא לתהות לתכליתו: לשם מה נפל עלינו? מה צורך יש בו? אולי אפשר להצביע על שתי השגות:

1) **הניכור כמנגנון הגנה** - פועל כמנגנון פשוט במצב של הימנעות

דיון לכבוד מערכת החינוך

ניכור מן הראוי שיהיה פסול בעינינו, אך במערכת החינוך יש להתנגד לו כפליים, ולהסיר ממנה כל ביטוי להתנכרות מכוונת, נלמדת. משימה שמוטלת כמובן על הורים ומורים כאחד. " [המורה] מדמואזל דיסו", מספרת הסופרת רוניי (עמ' 60) למשל, "הדגישה שהטלאי לא אמור לשנות דבר... אבל דבריה לא עזרו". אכן, משימה קשה הנופלת בעיקר על מערכת זו בהיותה סמכות חברתית מרכזית, שפוגשת את דור העתיד מקטנות, כאשר הם עדיין בשלב שניתן לעצבו. המערכת חייבת להתודע לביטויי ניכור שונים ומגוונים: ראשית, עליה לזהות דעות קדומות והכללות בקרבה ובקרב הילדים, ולפרקן גם אם זה קשה יותר מפירוק האטום, כדבריו המכוננים של איינשטיין; עליה לתת דעתה על יחסי מתנכר-מנוכר: בין אם מדובר בילדים חריגים, בין אם מדובר בילדי הגירה. יחס שעלול להיות חשוב, קריטי בכיתה, בחצר בית הספר, בשל גילם הצעיר של המעורבים, שיכולת התמודדותם חלשה עדיין. אם המערכת לא תיישר קו עם הקונפורמי, הרצוי, הפופולרי; אם לא תיהפך לכור היתוך מאולץ ומכוון, ותכבד מנהג ותרבות שונים, הילדים החריגים יוכלו לחוש קבלה, וילדי הגירה לבטח יתביישו פחות במורשתם. כן עליה לתת את הדעת גם על הניכור המודרני ביותר, זה שברשת, המכונה "נידוי הסייבר". זהו נידוי שכבר חולל מספר טרגדיות, ותרומתה של המערכת לטיפול בנושא, תוכל להיות חשובה אם תקצה לכך שעות חברה. יש לציין, כי המערכת אינה קופאת על השמרים: ילדי גן שנחשפים למשל, למגוון האפשרויות של מבני משפחה שונים ומשונים ככל שיהיו, יסגלו ביתר קלות את קבלת השונה. פרויקטים כמו מחויבות אישית ועבודת שורשים תרומתם לא תסולא בפז: בראשון נחשפים לקבוצות חוץ, בשני – יוצרים ודאי גשר בין-דורי. אך עוד רבה הדרך. מערכת החינוך חייבת להכיר בהטרוגניות תרבותית, להכיר בזריות; היא חייבת לחשוף את נתיניה למגוון אנושי, ולהביאם במגע עם הזר והמוזר, בלימוד והיכרות. וכי מדוע לא ילמדו, למשל, בני דת אחת על דתות אחרות? מדוע לא ילמדו את שפת השכן, או יתוגברו בלימודי תרבות ומגדר, במקום ללמוד אותו חומר לעוס ומעובד מדי שנה? רק כך נוצרת סקרנות וסובלנות, ואין ספק שלימוד תרבותי, חברות ואמונות שונות, יובילו להפחתת הניכור. שכן, "כל אחד הוא אקזוטי של משהו אחר", אומר הסופר אלן מבנקו יליד קונגו-ברזוויל הכותב בצרפתית, "כשאני קורא סופר צרפתי הוא האקזוטי בעיניי, וההפך". ואם אין לנו מלבים סקרנות ועניין בשונה, אנו עלולים להתמקד בקנאות, לעתים, בלוקלי, בלאומי. בכל זאת, איזהו חינוך לאומי אמתי, שואל אחד העם ועונה: "זה שמביא את הילדים לקלוט את רוח אומתם שלא מדעתם, בהכניסו ללבם את קנייני האנוש בצורה לאומית". בהקשר זה ראוי לציין לדוגמה, כי תלמידי טורקיה בתקופתה הליברלית-חילונית לפחות, היו מתחילים את יומם בשיר לאומני אמנם, אך גם ערכי: "אני טורקי, אני הגון ואני שקדן"; אם אין לנו מבליטים בחינוך את ערכי היסוד והמוסר, אנו עלולים להפוך את בתי הספר ל"בתי חרושת שמייצרים בהם חבילות ידע כוללניות", כדברי אריך פרום, או לצינוני הישגים, בלשון ימינו; בתי חרושת שיכולים לעורר זיכרונות נוגים, ולהגביר את הניכור לבית הספר עצמו ולצוותו.

סיכום

ניכור הנו תופעה רבת ביטוי שמתפרשת על פני תחומים. הוא חובק את חלקי העצמי: האמוצינולי, הקוגניטיבי וההתנהגותי, הן במישור הבין-אישי והן החברתי. ברובו ניזון מאמונות, דעות קדומות וסטראוטיפים, מניע קטגוריאציה ומונף על ידי כל אלה. הוא לוקח חלק בתהליכי חברות והישרדות, לא תמיד באופן חיובי ומוצלח, אף מבטא צרכים בסיסיים עתיקי יומין, וגם אם דעתנו אינה נוחה מכל אלה – עלינו להיות מודעים להם, ודאי לא ל"התנכר" להם.

האם הניכור החברתי גבר או נחלש? קשה לדעת. מצד אחד, קצב החיים, בידוד חברתי ופערי חברה, מגה-עיור וצפיפות אוכלוסין, פיצול

והתבדלות מאחר, או כמעין מנגנון השלכתי במצב של מציאת קרבן להטיל עליו אשם כלשהו. ואכן, משחרר ההיסטוריה נזקק האדם לעתים ל"תרגול כפרות" להטיל עליו הן את הקללה והן את האשמה. עשו זאת עם השור שנבחר בקלפי להישלח לעזאזל, או עם חיות אחרות שהועלו עולה. עשו זאת לחרדתנו גם עם בני אדם. בחיי יום-יום האין אנו מרגישים צורך מדי פעם להשליך על האחר, הנכרי בדרך כלל, את האשם בכישלוננו, את תסכולנו או את הקנאה והטינה המצטברת? לפעמים זהו צורך חזק, קשה לכיבוש. "לולא היה היהודי קיים, היה האנטישמי ממציא אותו", כתב סארטר בהברקה מעוררת חלחלה (1972, עמ' 153). ילדים, לפני שהם לומדים לקחת אחריות על מעשיהם, מטיילים אותה על ההורה, המורה, או משהו אחר – כדי לשמור על האינטגרציה של האגו, כדי שלא להיטלטל נפשית. תופעת "הכבשה השחורה" במסגרת המשפחה או "הברווזון המכוער", אינה כה נדירה כפי שהיינו מייחלים. "שעירים לעזאזל" קיימים לא רק כלפי מיעוט וקבוצות, כאמור לעיל, אלא גם בין תת-קבוצות. הצרפתים למשל, אליבא דה רוניי הנ"ל, אינם מחבבים את הפריסאים היהירים, המתנשאים, שלגאוותם הלוקאל-פטריטיזם אין אח ורע בעולם, ומכנים אותם "פרצופי כלב".

2) **הניכור כמנגנון הישרדותי**: האתולוגיה, תורת התנהגותם של בעלי החיים, יכולה להראות על קיום התופעה בעולמם, כחלק מהישרדות. כך מרגע יציאתם לאוויר העולם, ידועה תופעת ההטבעה, לפיה הצאצא הולך אחר היצור המטפל, המיטיב, ונרתע-מתנכר לאחר. ובהמשך, קיימת העדרות אצל חיות חברתיות והתנהגות המבודדת אצל חיות טריטוריאליות, כמו חתוליים, דובים ועוד. אלה יתנכרו לבני מינם להוציא תקופת הייחום, תופעה שיכולה למנוע גילוי עריות בקרבם. אף נמלים, למשל, ילכו במסלול קבוע, בכל אופן כזה שימנע כל מגע עם נמלים אחרות, מחשש ורתיעה. כך גם אנו במידה מסוימת: תינוק בן-יומו יגיב לפני אמו ומטפליה, בשונה מאשר לפני נוכרי. בהמשך, יצטרך לשייך עצמו שיוך כלשהו עם התנכרות מסוימת לאחר. כך היה מיני קדם. פרופ' בנדיקט בספרו הקלסי **קהילות מדומיינות** (1999), מראה כי קבוצה אנושית הייתה מתפצלת בהגיעה לכ-150 פרטים. הנוטשים את קבוצת האם-האב הקימו קבוצה חדשה, וכנראה השתיתו זהות ושייכות חדשים. לשם כך הם היו צריכים להתבדל, אם לא להתנכר. כדי לדעת מי אני – יש לעתים צורך לדעת גם מי לא. כך קמו שבטים, חברות, אומות ומדינות. ולענייננו – אולי גם מערכות למידה. ילדה ישראלית, שביקרה בחו"ל עם אביה בבית ספר יהודי שבו למד, נשאלה באיזה כיתה היא, והשיבה מינה וביה: "ב'1". האורחים לא הבינו מה זה 1. הם נזקקו להסברו של האב, בעוד שבתו הגדירה בדיוק את שיוכה הבית-ספרי.

ומאידך, שיתוף פעולה בין אנשים וחברות מביא להישרדות טובה יותר. בכל זאת מעניינת העובדה כי ניכור והיכרות הן מילים ששורשיהן דומים (נכר ונכר), אולי מדובר בשני צדדים של אותו מטבע. מטבע של יחסי אנוש מאוזנים. שהרי, אינך יכול להלך בכרך ולחייך ולהסביר פנים לכל עובר ושב. זה מלאה עד בלתי אפשרי שלא לומר מבין חברתית. מכל מקום, ככל שהחברה סגורה, שמרנית, לא ליברלית ולא דמוקרטית, תחושת הניכור חזקה יותר ומורחבת. כך למשל, משי-זהב סיפר בריאיון רדיו (גל"צ, ערב יום כיפור, 2012), כי כילד חשב כי השטיטל שלו הוא מרכז מרכזי-העולם עם חיבור ישיר לבורא עולם. שכן, הם למדו כי ארץ ישראל היא מרכז העולם, וירושלים היא מרכז הארץ, ומאה שערים היא מרכז העיר ובית הכנסת שלו! כל מה שמעבר להם הם זרים, נוכרים. ולמרות שהתורה אומרת ומצווה בפירוש לקבל את הגר, למשל, נראה שקשה לקבל את הזר אם איננו מכירים אותו, אם איננו באים במגע עם עולמו, עם עולמות אחרים, שונים.

מקורות

- ארגון, ס. (2011). "מצוינות ונשיות". **כוורת**, גיליון 19.
- בנדיקט, א. (1999). **קהילות מדומיינות**. אוניברסיטת קורנל, תל אביב: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, תרגום: דאור, ד.
- מורהאוז, ר. (2012). **ברלין במלחמה**. תל אביב: הוצאת דביר, תרגום: לוטם, ע.
- סארטר, ז'פ. (1972). "הרהורים על הבעיה היהודית", בתוך: **כתבים נבחרים**. תל אביב: ספריית פועלים, תרגום ועריכה: ברינקר, מ.
- רוני, ד. ט. (2008). **המפתח של שרה**. תל אביב: הוצאת כנרת, תרגום: בורנשטיין, א.

Kim, E. (2012). Nonsocial Transient behavior: Social disengagement on the Greyhound bus. *Symbolic Interaction*, 35(3), 267-283.

מפאת טיבו של הנושא, מוטב שלא להקדיש את המאמר לא איש ולא לאישה, שמא יעורר בו או בה אי-נחת כלשהי.!

המשפחה המורחבת ועוד, מגבירים את תחושת אי-השייכות, הזרות. ומצד שני, הניידות הגלובלית, הקשר האינטרנטי, המגוון והנגישות בין ישויות שונות, מעניקים תחושה שאנו כולנו בכפר גלובלי, סולידרי. יש לקוות כי אין זו ערבות הדדית אך למראית עין, שהרי יש הבדל בין חברים בפייסבוק לחברים בחצר, בשכונה. אך בין אם פחת או גבר, אין ספק כי מערכת החינוך אינה יכולה להתחמק מהשפעות אלה. עליה להתמודד אתן כמו גם עם השפעות פנים כמו צפיפות בכיתות, תופעת מלך הכיתה ומלכת הכיתה, פערי רמות וכן קבוצות המקובלים וקבוצות הדחויים, שלא לדבר על שחיקת מורים והערכה ציבורית שאינה גבוהה תמיד. ולכן, כיום, יש להעניק למערכת את מלוא המשאבים והתמיכה הלאומית והעולמית (יוניצ"ף), כדי שתהיה מודל ומופת לסובלנות ומגדר, רב-תרבותיות ואף קוסמופוליטיות, ודאי אקולוגית; יש לעודד מצוינות גם בקרב מורים, כדי שיהיו מחנכים ולא רק מלמדים, וכדי שיהוו מודל לחיקוי; יש לזכור כי ילדים הם סוכני חברות מוצלחים והשפעתם על הורים וסביבתם אינה קטנה, וגם אם הצלחתם מועטה, הם שישפיעו למעשה על העתיד. אין זה בשמי ענן חולף אלא בהחלט בהישג יד, ולב.

אורנה שני, *Masks and Real*